

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TIJORAT BANKLARINING KAPITALINI BOSHQARISHNING AHAMIYATI

Tursunov Faridun Mustafoyevich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, “Bank ishi” kafedrası assistenti

tursunovfaridun4330@gmail.com

Turaqulov Haydarbek Jamshedovich o‘g‘li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

haydarbekturaqulov7@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklarining kapitalini boshqarish hamda uning xususiyatlari o‘rganib chiqildi. Tijorat banklarining aktivlari va passivlarini boshqarishda kapitalini boshqarish va kapitalga doir me‘yorlarni nazort qilish hamda bank va moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish istiqbollari ta’sir etuvchi o‘ziga xos mintaqaviy xususiyatlar va omillarni aniqlash muhim hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlarning tobora chuqurlashuvi tijorat banklari kapitalini samarali boshqarish va uni doimiy ravishda takomillashtirib borish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda.

Kalit so‘zlar: kapital, tijorat banki, aktiv, tavakkalchilik, bufer kapitali, xalqaro standartlar, korporativ resurslar, potentsial, konservasion bufer kapitali, kontrsiklik bufer kapitali, Bazel-III tavsiyalari, qattiq konservativ.

THE IMPORTANCE OF CAPITAL MANAGEMENT OF COMMERCIAL BANKS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

ABSTRACT

This article examined the capital management of commercial banks of the Republic of Uzbekistan and its features. In the management of assets and liabilities of commercial banks, it is important to determine the specific regional characteristics and factors affecting the management of capital and the provision of capital norms and the prospects for the development of banking and financial services. The increasing deepening of economic reforms in the Republic of Uzbekistan leads to the need to effectively manage the capital of commercial banks and constantly improve it.

Keywords: *Capital, commercial bank, asset, risk, buffer capital, international standards, corporate resources, potential, conservation buffer capital, countercyclic buffer capital, Basel-III recommendations, solid conservative.*

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni imzolanganach, bank tizimiga chakana bank xizmatlariga ixtisoslashgan “raqamli” banklar va bank bo‘linmalarini tashkil etish hamda innovatsion bank texnologiyalaridan foydalangan holda mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini yanada kengaytirish vazifasi yuklatilgan[1].

Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichida xalqaro talablar va standartlarni hisobga olgan holda tijorat banklarining aktivlari va majburiyatlarini boshqarish muammolari ortib bormoqda. Ushbu xalqaro ko‘rsatkichlarni samarali joriy etish bank faoliyati holatining o‘ziga xos xususiyatlarini va ushbu jarayonga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va hisobga olishda mumkin[2]. Tijorat banklari kapitalini shakllantirish va uni oqilona boshqarishga erishish iqtisodiy islohotlar va bozor munosabatlarining samaradorligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Ko‘pchilik rivojlangan mamlakatlar singari, O‘zbekistonda ham iqtisodiy islohotlarning tobora

chuqurlashuvi tijorat banklari kapitalini samarali boshqarish va uni doimiy ravishda takomillashtirib borish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda.

Faqatgina yetarlicha miqdorda barqaror kapitalga ega tijorat banklari aktiv operatsiyalarini erkin amalga oshirishlari, talab etilgan darajada likvidlilikni doimo saqlagan holda samarali faoliyat yuritishlari hamda moliya bozorlariga erkin chiqish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Biz mazkur mustaqil ishda tijorat banklari kapitalining iqtisodiy mazmuni, uning tarkibi, bank kapitalini tashkil qiluvchi asosiy elementlarni tavsifi, yetarliligi, unga nisbatan o'rnatilgan me'yorlar, bank kapitalini boshqarishning asosiy yo'nalishlari va usullarini ko'rib chiqamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Har qanday bank tizimini barqarorligini, to'lovga qobilligi va ishonchligini ta'minlashda, bank aktivlarini o'stirishda bank kapitali muhim vosita bo'lib hisoblanadi. Bazel I bo'yicha kapitalning yetarliligi ko'rsatkichining etishmasligi shundaki, u faqat kredit tavakkalchiligiga yo'naltirilgan, aktivlar xavf darajasi bo'yicha yetarlicha farqlanmagan (bozor xavfi hisobga olinmagan) va ma'lum turdagi tavakkalchilik operatsiyalari uchun zaxiralarni yaratish talablari kam baholangan. Iqtisodchi olimlarimiz A. Bektemirov., A.A. Omonov., Z.Sh. Xaydarov, Z.D. Niyozovlarning ta'kidlashlaricha tijorat banklari kapitalini oshirish manbalari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

1. Tijorat banklari oddiy va imtiyozli aksiyalari bozor bahosining o'zgarish omili;
2. Aksiyadorlarni ustav kapitalini shakllantirish bo'yicha majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish omili;
3. Bank aktivlari riskka tortilgan miqdorini o'zgarish omili;
4. Bank kapitali yetarliligi sharoitida uning likvidlilikini ta'minlash uchun zarur bo'lgan likvidli aktivlar mavjudligi omili[3].

Faqatgina yetarlicha miqdorda barqaror kapitalga ega tijorat banklari aktiv operatsiyalarini erkin amalga oshirishlari, talab etilgan darajada likvidlilikni doimo

saqlagan holda samarali faoliyat yuritishlari hamda moliya bozorlariga erkin chiqish imkoniyatiga ega bo‘lishadi[4]. Bank kapitali tijorat banki faoliyatida vujudga keladigan iqtisodiy tanglik hamda ziddiyatli vaziyatlar sharoitida xavfsiz “moliyaviy yostiq” vazifasini bajarishi bilan birga, bank kutilmaganda moliyaviy qiyinchilik va yo‘qotishlarga duch kelganda unga to‘lovga qobiliyati darajasini saqlab qolish va faoliyatini davom ettirish imkoniyatini beradigan moliyaviy manba hisoblanadi[5].

NATIJALAR

Kapital deb sarmoya, keng ma’noda o‘z egasiga daromad keltirish xususiyatiga ega bo‘lgan jami vositalar va mablag‘lar majmuasiga autiladi. Bank kapitali deb banklarning muomalaga tushirgan pul kapitallari (ya’ne sarmoyalari) majmuasi hamda bankning barqaror faoliyatini ta’minlash va favqulodda sodir bo‘ladigan zararlarni qoplash maqsadida maxsus tashkil qilinadigan fondlar va zaxiralar tushuniladi. Endi esa, bank kapitalining funksiyalarini ko‘rib chiqamiz(1-rasm).

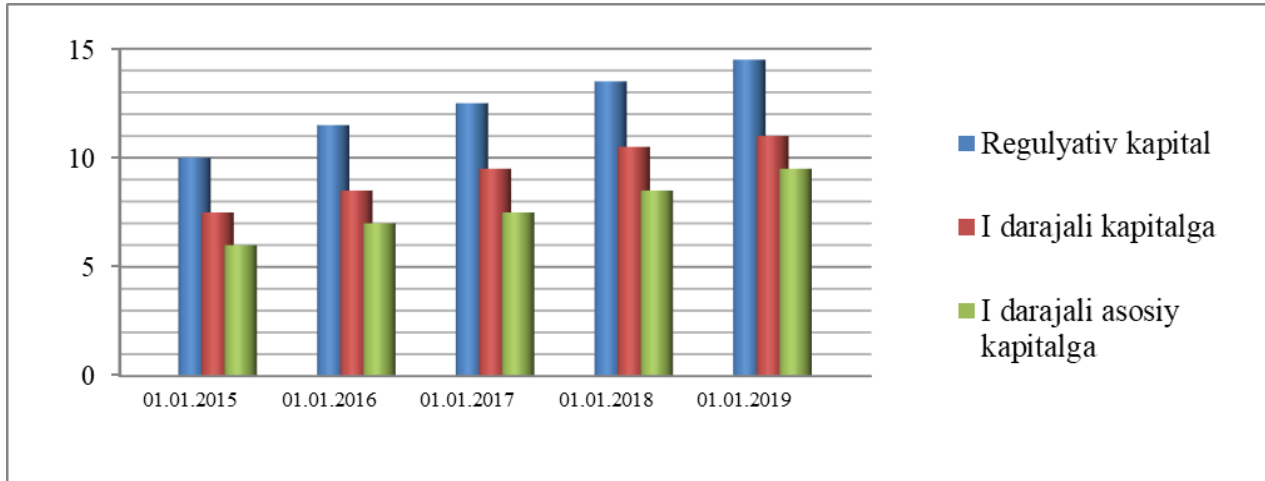
1-rasm. Bank kapitalining funksiyalari

Tijorat banklarining regulyativ kapitali ikkiga bo‘linadi:

1. Birinchi darajali kapital;
2. Ikkinchi darajali kapital;

Birinchi darajali capital esa o‘z navbatiga ikkiga bo‘linadi: birinchi darajali asosiy kapital va birinchi darajali qo‘shimcha kapital.

Endi esa, kapitalning monandligiga qo‘yilgan minimal talablarni ko‘rib chiqamiz(1-diagramma)[6].

1-diagramma. Kapitalning monandligiga qo‘yilgan minimal talab.

Regulyativ kapitalni yetarlilik koeffitsiyenti tijorat banklarini to‘lovga qobilligini tavsiflovchi muhim ko‘rsatkich hisoblanadi. Bazel standartiga ko‘ra, birinchi darajali kapitalni yetarliligi ham baholanadi va bunda birinchi darajali kapitalni yetarlilik koeffitsiyenti qo‘llaniladi. Endi esa, bank tizimi jami kapitali monandlilik darajasini ko‘rib chiqamiz(1-jadval).

1-jadval

Bank tizimi jami kapitali monandlilik darajasi¹

Ko‘rsatkichlar nomi	01.11.2022		01.11.2023	
	mlrd. so‘m	ulushi, foizda	mlrd. so‘m	ulushi, foizda
I darajali kapital	66 836	81,1%	78 294	82,3%
<i>Asosiy kapital</i>	<i>66 641</i>	<i>80,9%</i>	<i>78 249</i>	<i>82,3%</i>
<i>Qo‘shimcha kapital</i>	<i>195</i>	<i>0,2%</i>	<i>45</i>	<i>0,0%</i>
II darajali kapital	15 568	18,9%	16 785	17,7%
Jami regulyativ kapital	82 405	100%	95 079	100%
Kapital monandlilik darajasi	16,3%		15,9%	
<i>I darajali kapital monandlilik darajasi</i>	<i>13,2%</i>		<i>13,1%</i>	

¹ <https://cbu.uz/oz/statistics/bankstats/>

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, Markaziy bank tizimida jami kapitalning monandlilik darajasi tahlil qilinayotgan davrda (1 yil davomida) 0,4% ga pasaygan. I darajali kapitalning monandlilik darajasi esa 0,1% ga pasaygan. Lekin, berilgan normadan yuqori. Bu esa ijobiy natija!

MUHOKAMA

Regulyativ kapital asosiy va qo'shimcha kapitaldan tashkil topib, bank faoliyatini boshqarish va iqtisodiy me'yorlar hisob-kitobini o'tkazish maqsadida hisoblash yo'li bilan aniqlanadigan bank kapitalidir. Regulyativ kapitalni yetarlilik koeffitsiyenti tijorat banklarini to'lovga qobilligini tavsiflovchi muhim ko'rsatkich hisoblanadi.

Bazel standartiga ko'ra asosiy kapital elementlari quyidagilardir:

1. Joriy yilning sof foydasi;
2. Sof foyda hisobidan shakllantirilgan zaxira summalari;
3. O'tgan yillarning taqsimlanmagan foydasi;
4. Emission daromad;
5. Ustav kapitalining to'langan qismi (oddiy aksiyalar qiymati).

Izlanishlarimiz shuni ko'rsatadiki, bank kapitalini boshqarishning asosiy ob'ektlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- bank ustav kapitalining barqaror darajasini ta'minlash;
- bank jami kapitaling yetarliligini ta'minlash;
- bank asosiy kapitalini yetarligini ta'minlash;
- bank kapitalidan samarali foydalanishni ta'minlash.

O'z mijozlarining kapitalini boshqarish bugungi kunda juda keng tarqalgan trust operatsiyalarining bir turidir. Bunda banklar mijozlarining ma'lum pul mablag'larini boshqarishga oladilar va ularni mijoz bilan kelishgan holda joylashtiradilar. Mijoz bunda o'z mablag'larini ishlatish tartibini belgilaydi.

XULOSA

Bank kapitali tijorat banki faoliyatida vujudga keladigan iqtisodiy tanglik hamda ziddiyatli vaziyatlar sharoitida xavfsiz "moliyaviy yostiq" vazifasini bajarishi bilan

birga, bank kutilmaganda moliyaviy qiyinchilik va yo‘qotishlarga duch kelganda unga to‘lovga qobiliyati darajasini saqlab qolish va faoliyatini davom ettirish imkoniyatini beradigan moliyaviy manba hisoblanadi. Xalqaro va mahalliy bank amaliyotida bank kapitali yetarliligi uning riskka tortilgan aktivlariga nisbatan aniqlanadi. Bank kapitalining hajmi riskka tortilgan aktivlarga nisbatan judayam past bo‘lishi uni inqiroz holatiga tushib, turli xizmatlarni ko‘rsatish va hisob-kitoblarni amalga oshiro olmay qolishiga olib kelishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 09.01.2018 yildagi PF-5296-son.
2. Базельский комитет по банковскому надзору. Международная Конвергенция Оценка Капитала и Стандарты Капитала. Базель, 2002,-425 с.
3. Bektemirov A., Omonov A.A., Xaydarov Z.Sh., Niyozov Z.D. “Tijorat banklari aktiv va passivlarini boshqarish” fanidan o‘quv qo‘llanma. – Samarqand: SamISI, 2020. 240 bet.
4. Abdullayeva Sh.Z. Bank ishi. T.: “Iqtisod-Moliya” nashriyoti, 2017. 768 b.
5. U. Azizov, T. Karaliyev, T. Boboqulov va boshqalar. “Bank ishi” darslik. T.: “Fan va texnologiya”. 2016. 640 bet.
6. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankini 2015-yil 13-iyundagi 14/3-sonli “Tijorat banklari kapitalini monandligiga qo‘yiladigan talablar to‘g‘risida”gi Nizomni tasdiqlash haqida”gi yo‘riqnomaga.
7. <https://cbu.uz/uz/statistics/financing/72798/-internet> resurs.